

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی تاریخ ایران اسلامی

نقش قفقاز در روابط دو دولت صفوی و عثمانی در دوره
اول حکومت صفوی (۹۹۶-۹۰۷ ه.ق/ ۱۵۸۸-۱۵۰۰ م)

بوسیله‌ی:

زهرا رضایی

استاد راهنما:

دکتر محمد علی رنجبر

شهریورماه ۱۳۸۸

سنة الفجر

به نام خدا

اظہارنامہ

اینجانب زہرا رضایی دانشجوی رشته تاریخ گرایش ایران اسلامی دانشکده ادبیات و علوم انسانی اظہار می‌کنم که این پایان‌نامه حاصل پژوهش خودم بوده و اگر جاهایی از منابع دیگران استفاده کرده‌ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته‌ام. همچنین اظہار می‌کنم که تحقیق و موضوع پایان‌نامه ام تکراری نیست و تعهد می‌نمایم که بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشر ننموده و یا در اختیار غیر قرار ندهم. کلیه حقوق این اثر مطابق با آیین‌نامه مالکیت فکری و معنوی متعلق به دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی: زہرا رضایی

تاریخ و امضاء: ۱۳۸۸/۱۱/۱۷

به نام خدا

نقش قفقاز در روابط دو دولت صفوی و عثمانی در دوره اول حکومت صفویه
(۹۹۶-۹۰۷ ق / ۱۵۸۸-۱۵۰۰ م)

توسط :

زهرا رضایی

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی
از فعالیت های تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته ی :

تاریخ (گرایش ایران اسلامی)

از دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی شده توسط کمیته پایان نامه با درجه : عالی -

دکتر محمد علی رنجبر استادیار بخش تاریخ (استاد راهنما).....

دکتر حسین پوراحمدی استادیار بخش تاریخ (استاد مشاور).....

دکتر حمید حاجیان پور استادیار بخش تاریخ (استاد مشاور).....

شهر یورماه ۱۳۸۸

تقدیم به

به آسمانی ترن مدیه پروردگار...

آنانی که وجودشان برایم معنای زیبای زندگیست...

مادر، پدر، مهربانم و خواهر، برادران عزیزم.

سپاسگزاری

حمد و سپاس خداوند متعال را که نعمت وجود را در قالب انسانی مختار بر من ارزانی داشت به مصداق لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق بر خود لازم میدانم از زحمات و الطاف بیدریغ جناب آقای دکتر محمد علی رنجبر که نه تنها در انجام این پژوهش بلکه در تمام دوران کارشناسی ارشد، همیشه با رویی گشاده پذیرای اینجانب بودند، و تمام دانش و تجربیات گهربار خود را در اختیار من قرار دادند کمال تشکر و قدردانی را به عمل آورم. همچنین از همکاری و مساعدت‌های اساتید ارجمندم دکتر حسین پوراحمدی و دکتر حمید حاجیان پور، مشاوران محترم این پژوهش نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم و از خداوند متعال آرزوی موفقیت و بهروزی برای ایشان دارم. از استاد گرامی جناب آقای دکتر میرقادری که قبول زحمت کرده و در جلسه دفاعیه این جانب به عنوان نماینده تحصیلات تکمیلی حضور به هم رسانیدند نیز تشکر می‌نمایم. در پایان آرزوی موفقیت روز افزون اساتید گرامی، مسئولان محترم بخش تاریخ و تمامی دوستان را از خداوند متعال خواستارم.

چکیده

نقش قفقاز در روابط صفوی و عثمانی در دوره اول حکومت صفوی (۹۹۶-۱۰۷۰ ه.ق/۱۵۸۸-۱۵۰۰م)

به کوشش:

زهرا رضایی

منطقه قفقاز و نقش آن در روابط دو دولت ایران و عثمانی؛ موضوع اصلی این پایان نامه را تشکیل می دهد. قفقاز در گذشته منطقه ای در محدوده امپراطوری عثمانی و ایران بوده است. ناحیه ای میان دریای سیاه و دریای خزر که نزدیک به ۴۴۰ هزار کیلومتر مربع وسعت دارد، اراضی میان مرز ایران و عثمانی و رشته کوه های قفقاز، به ماورای قفقاز معروف شده است. قفقاز در تقسیم بندی سیاسی شامل مناطق آذربایجان، ارمنستان، گرجستان و داغستان می شد. در این رساله، موقعیت جغرافیایی و تاریخی هر یک از این مناطق مورد توجه قرار گرفته است، آن گاه نقش این منطقه وسیع در روابط ایران با کشورهای همجوار خود از جمله امپراطوری عثمانی بررسی شده است. گسترش امپراطوری عثمانی، و قدرت روز افزون ایران در روزگار صفویه، تهدیدی جدی برای قفقاز پدید آورد چنان که دو کشور رقیب بر سر قفقاز با یکدیگر به جنگ پرداختند. هر دو کشور خواهان گسترش مرزهای خود و توسعه نفوذ سیاسی بودند، این عوامل توجه هر دو کشور را به منطقه قفقاز جلب کرد؛ زیرا قفقاز در قیاس با سایر مرزها ویژگیهای برجسته ای داشت و به عنوان یک منبع درآمد، از نظر سیاسی، اقتصادی و جغرافیایی برای این قدرت ها از اهمیت فراوانی برخوردار بود.

نقش قفقاز در روابط سیاسی دو کشور در این پایان نامه در چند مرحله مورد بررسی قرار گرفته است: نخست، به روشن کردن موقعیت سیاسی و جغرافیایی قفقاز می پردازیم سپس قفقاز را در دوره های مختلف تاریخی مورد مطالعه قرار داده و در مرحله سوم، فعالیت های دو قدرت ایران و عثمانی در قفقاز- که بیشتر بر پایه حملات نظامی استوار بود- مورد بررسی قرار گرفته است. به طور کلی تلاش این پایان نامه نشان دادن نقش مهم و اساسی منطقه قفقاز در روابط ایران و عثمانی در سده ی دهم هجری قمری است؛ روابطی که نه بر اساس رابطه سیاسی و دیپلماتیک بلکه بیشتر بر پایه حملات و لشکرکشی های طولانی شکل گرفته بود.

چکیده: صفوی، عثمانی، روابط خارجه، قفقاز، گرجستان، ارمنستان

فهرست مطالب

عنوان صفحه

فصل اول: کلیات

۱-۱	مقدمه	۱
۱-۲	اهمیت و ضرورت تحقیق	۲
۱-۳	هدف تحقیق	۳
۱-۴	پیشینه ی تحقیق	۳
۱-۵	روش تحقیق	۴
۱-۶	اهداف و پرسشهای تحقیق	۴
۱-۷	فرضیه های تحقیق	۵
۱-۸	معرفی و نقد منابع	۵
۱-۸-۱	منابع تاریخی	۵
۱-۸-۲	تحقیقات جدید	۱۰

فصل دوم: جغرافیای تاریخی و طبیعی قفقاز

۱-۲	وضعیت جغرافیایی ارمنستان	۱۵
۲-۲	اوضاع تاریخی ارمنستان از سده ۱۳ (تشکیل حکومت عثمانی) تا روی کار آمدن صفویان	۱۶
۳-۲	وضعیت جغرافیایی گرجستان	۱۹
۴-۲	اوضاع تاریخی گرجستان تا روی کار آمدن صفویان	۲۰
۵-۲	موقعیت جغرافیایی آذربایجان (اران)	۲۳
۱-۵-۲	قرار گیری تبریز در مرکزیت جغرافیایی آذربایجان	۲۴
۱-۱-۵-۲	تبریز	۲۴
۲-۵-۲	قرار گیری ماکو، خوی، مرند، سلماس، قراباغ، نخجوان و شیروان در شمال	۲۴
۲۴	جغرافیایی آذربایجان	۲۴

عنوان صفحه

۲۴ ۱-۲-۵-۲ ماکو
۲۴ ۲-۲-۵-۲ خوی
۲۶ ۳-۲-۵-۲ مرد و سلماس
۲۶ ۴-۲-۵-۲ قراباغ (گنجه)
۲۷ ۵-۲-۵-۲ نخجوان
۲۷ ۶-۲-۵-۲ شیروان (شروان)
۲۸ ۳-۵-۲ قرار گیری مراغه و باکو در جنوب جغرافیای آذربایجان
۲۸ ۱-۳-۵-۲ باکو
۲۸ ۲-۳-۵-۲ مراغه
۲۸ ۶-۲-۵-۲ جغرافیای تاریخی آذربایجان تا روی کار آمدن صفویان
۳۱ ۷-۲-۵-۲ موقعیت جغرافیایی داغستان (در بند)
۳۲ ۸-۲-۵-۲ جغرافیای تاریخی دربند تا روی کار آمدن صفویان
۳۲ ۹-۲-۵-۲ موقعیت قومی و نژادی قفقاز
۳۳ ۱-۹-۲ چرکس ها
۳۴ ۲-۹-۲ چچن ها و لزگی ها
۳۴ ۳-۹-۲ گرجی ها
۳۴ ۲-۱۰-۲ نتیجه

فصل سوم : موقعیت سیاسی قفقاز

۳۵ ۱-۳-۳ اوضاع سیاسی قفقاز پیش از سال ۱۹۰۶ ق.
۳۶ ۲-۳-۳ تهاجمات سلجوقیان به قفقاز
۳۷ ۳-۳-۳ چگونگی حملات مغولان به قفقاز
۳۷ ۴-۳-۳ موقعیت قفقاز در حکومت تیموریان
۳۸ ۵-۳-۳ حاکمیت شروانشاهان در قفقاز
۴۰ ۶-۳-۳ سلسله مراتب حکام ولایات در منطقه قفقاز
۴۲ ۷-۳-۳ رقابت های ایران و عثمانی در منطقه قفقاز
۴۴ ۸-۳-۳ روابط شیوخ صفوی با قفقاز
۴۷ ۹-۳-۳ نتیجه

فصل چهارم : فعالیت شاه اسماعیل اول در منطقه قفقاز

- ۴-۱ اهداف شاه اسماعیل در منطقه قفقاز..... ۴۹
- ۴-۲ حملات شاه اسماعیل به قفقاز ۵۰
- ۴-۲-۱ لشکرکشی شاه اسماعیل به شروان ۵
- ۴-۲-۲ حملات شاه اسماعیل به آذربایجان ۵۴
- ۴-۲-۳ جنگ شاه اسماعیل در خوی ۵۵
- ۴-۲-۴ حملات مکرر شاه اسماعیل به گرجستان ۵۶
- ۴-۳ عوامل بروز جنگ چالدران ۵۸
- ۴-۴ نتایج و پیامدهای جنگ چالدران..... ۶۳
- ۴-۵ نتیجه

فصل پنجم : فعالیت شاه طهماسب اول در منطقه قفقاز

- ۵-۱ جنگ های شاه طهماسب و سلطان سلیمان در منطقه قفقاز..... ۶۵
- ۵-۲ اهمیت گرجستان در منازعات سیاسی ایران و عثمانی..... ۶۷
- ۵-۳ علل حملات شاه طهماسب به گرجستان ۷۱
- ۵-۳-۱ حمله شاه طهماسب به گرجستان در سال ۹۴۷ ه.ق/۱۵۴۰ م ۷۳
- ۵-۳-۲ حمله شاه طهماسب به گرجستان در سال ۹۵۳ ه.ق/۱۵۴۶ م ۷۳
- ۵-۳-۳ حمله شاه طهماسب به گرجستان در سال ۹۵۸ ه.ق/۱۵۵۲ م ۷۴
- ۵-۳-۴ حمله شاه طهماسب به گرجستان در سال ۹۶۱ ه.ق/۱۵۵۴ م ۷۵
- ۵-۳-۵ پایان جنگ های گرجستان..... ۷۶
- ۵-۴ پناهندگی الامه (سپهسالار آذربایجان) به عثمانی در سال ۹۳۷ ه.ق/۱۵۳۱ م..... ۷۷
- ۵-۵ حمله سلطان سلیمان به آذربایجان در سال ۹۴۱ ه.ق/۱۵۳۴ م ۷۹
- ۵-۶ حمله سلطان سلیمان به آذربایجان در سال ۹۴۲ ه.ق/۱۵۳۵ م ۸۱
- ۵-۷ حمله سلطان سلیمان به آذربایجان در سال ۹۵۵ ه.ق/۱۵۴۸ م ۸۲
- ۵-۸ حمله سلطان سلیمان به آذربایجان در سال ۹۵۶ ه.ق/۱۵۴۹ م ۸۶
- ۵-۹ نتایج جنگ های آذربایجان..... ۸۸
- ۵-۱۰ قرارداد آماسیه ۹۶۲ ه.ق/۱۵۵۵ م : تقسیم مناطق مهم قفقاز میان حکومت های صفوی و عثمانی..... ۸۹
- ۵-۱۱ عملیات نظامی شاه طهماسب در منطقه قفقاز ۹۰
- ۵-۱۱-۱ لشکرکشی به شروان ۹۰

عنوان صفحه

- ۵-۱۱-۲ لشکر کشی به دربند (شکی) ۹۳
- ۵-۱۲ نتیجه ۹۳

فصل ششم : وضعیت قفقاز در حکومت شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد در قفقاز

- ۶-۱ حکومت شاه اسماعیل دوم ۹۴
- ۶-۲ حکومت شاه محمد خدابنده ۹۵
- ۶-۳ آغاز جنگ های مجدد ایران و عثمانی در منطقه قفقاز ۹۶
- ۶-۴ نقش اکراد (کردها) در حملات عثمانیان به منطقه قفقاز ۹۸
- ۶-۵ حملات مصطفی پاشا به قفقاز در سال ۹۸۶ ه.ق/۱۵۷۸ م ۱۰۰
- ۶-۶ حملات طرفین (عثمانی و صفوی) به گرجستان در سال ۹۸۵ ه.ق/۱۵۷۸ م ۱۰۱
- ۶-۷ حملات عثمانی به مناطق قراباغ،شکی،شروان و ارمنستان در سال ۹۸۶ ه.ق/۱۵۷۸م ۱۰۶
- ۶-۸ حملات عثمان پاشا به آذربایجان و دلاوری حمزه میرزا در سال ۹۹۳ ه.ق/۱۵۸۵ م ۱۱۰
- ۶-۹ نتیجه ۱۱۲
- نتیجه ۱۱۳

- فهرست مآخذ ۱۱۶

فصل اول

کلیات

۱-۱ مقدمه : (طرح موضوع یا مسأله تحقیق)

موضوع اصلی تحقیق، بررسی نقش قفقاز در روابط حکومت صفوی و عثمانی در دوره اول فرمانروایی صفویان ۹۹۶-۹۰۷ ه.ق/۱۵۰۱-۱۵۹۰ م از دوره شاه اسماعیل اول تا عباس اول است. در این راستا به سیاست این دو کشور در محدوده جغرافیایی حد فاصل دریای خزر و دریای سیاه می پردازیم. به لحاظ جغرافیایی، به تمام سرزمین های شمال رود ارس و اطراف رود کر و مناطق کوه های آارات و جبال قفقاز و به بیان دیگر مناطق بین دریای خزر و دریای سیاه، قفقاز گفته می شود. امروزه در متون فارسی، قفقاز شامل سه جمهوری آذربایجان، گرجستان و ارمنستان می شود (رضا، ۱۳۶۰، ۱۱).

قفقاز، به عنوان منطقه ای استراتژیک از نظر سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در روابط ایران و عثمانی نقش مهمی ایفا کرد. قفقاز، از نظر سیاسی و اجتماعی، در قیاس با سایر مناطق، ویژگی های برجسته ای داشت. از جمله: تنوع اقلیمی و جمعیتی؛ امتیاز استراتژیکی (وجود راه آبی ایجاد شده از تنگه بسفر، دریای مرمره و مدیترانه) و منابع سرشار مالی. این عوامل، قفقاز را تبدیل به منطقه مورد کشمکش میان ایران و عثمانی تبدیل نمود و به واکنش های سیاسی و نظامی طرفین انجامید (گوگچه، ۱۱، ۱۳۷۳).

بسته به موقعیت های فرمانروایان صفویه و عثمانی، روند غلبه و سلطه طرفین در قفقاز، متفاوت بود. صفویان در طول دوره فرمانروایی خویش حملات متعددی به این منطقه داشتند، از جمله آنها یورش شاه اسماعیل اول بود که توانست مناطقی از قفقاز را تحت حکومت خود درآورد؛ نتیجه یورش آن بود که منطقه قراباغ از آن تاریخ جزء بیگلر بیگی های تابع حکومت ایران گردید و عنوان خان نشین به آذربایجان داده شد ۱۵۰۹ م/ ۹۱۵ ه.ق. این لشکرکشی، بیشتر با هدف مالی و تجاری و انتقام شکست های مکرر پدر و جدش (حیدر و جنید) صورت گرفت. (روملو، ۱۳۷۵، ۱۱۰-۱۰۸).

حملات متعدد شاه طهماسب اول، به قفقاز که به نبردهای چهار گانه شهرت دارد ۹۶۰-۹۴۶ ه.ق/۱۵۵۳-۱۵۴۰ م با اهداف نظامی، مالی، تامین نیروی انسانی، تجربه اندوزی و گاه هدف

مذهبی به عنوان جنگ با کفار انجام شد. دوران پس از طهماسب اول، زمان حکومت شاه اسماعیل دوم و شاه سلطان محمد، دوران شروع مجدد جنگ با عثمانی با اهداف نظامی و مالی بود که به شکست ایران در این جنگ ها منجر شد. ۹۹۶-۹۸۶ ه.ق / ۱۵۹۰-۱۵۸۰ م (نویسی، ۱۳۷۷، ۷-۱۲۴).

در این دوره عثمانی ها به لحاظ منافع اقتصادی و سیاسی چشم به منطقه قفقاز داشتند. حملات آنها به قفقاز، از جمله یورش سلطان سلیم در زمان فرمانروایی شاه اسماعیل اول و بعد از شکست چالدران در سال ۹۲۰ ه.ق، با هدف کاهش نفوذ ایران در این منطقه انجام شد. حملات سلطان سلیمان عثمانی (۱۵۵۳-۱۵۴۰ م)، با انگیزه توسعه طلبی سیاسی و اقتصادی صورت گرفت و منجر به عقد پیمان آماسیه ۹۶۳ ه.ق / ۱۵۵۵ م و تقسیم گرجستان به دو قسمت شرقی (کارتلی و کاخت) و غربی (ودادیان و باشی آچیق) شد. با حملات سلیم دوم و مراد سوم ۹۹۲-۹۷۰ ه.ق / ۱۵۸۵-۱۵۶۲ م عملاً منطقه قفقاز تحت سیطره عثمانی در آمد. (اسکندر بیک، ۱۳۵۰، ۲۶۰-۶۰).

در این پژوهش کوشش می شود تا نقش جغرافیایی و استراتژیکی قفقاز، در ارتباطات میان دو حکومت صفویه و عثمانی مورد بررسی قرار گیرد. بنا برین، عوامل موثر در این ارتباطات و علت اهمیت این منطقه برای دو حکومت صفویه و عثمانی مورد توجه قرار می گیرد؛ و به عملکرد حکام صفویه و عثمانی در این محدوده جغرافیایی پرداخته می شود. مساله بنیادی در این پژوهش، تعیین نقش قفقاز در شکل گیری روابط سیاسی و نظامی در فرمانروایی صفوی و عثمانی (در فاصله ۹۹۶-۹۰۷ ه.ق) است. این نقش، ناشی از ویژگی و شرایط منطقه قفقاز بود. جایگاه اقتصادی و جغرافیایی قفقاز، عامل موثری در سیاست های این دو کشور در منطقه قفقاز به شمار می رفت، و تا اندازه ای میزان مناسبات ایران و عثمانی تحت تاثیر موقعیت قفقاز قرار داشت.

۲-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق

با توجه به اهمیت و جایگاه قفقاز در مسائل دوره صفوی و در تبیین روابط ایران و عثمانی، این تحقیق بر آن است که به نقش قفقاز، و ویژگی های استراتژیکی، اقلیمی و اقتصادی آن، در روابط بین دو کشور بپردازد. قفقاز، زمانی به دلایل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی به کانون جنگ بین دو کشور ایران و عثمانی تبدیل شد؛ زمانی دیگر، معاهدات و مناسبات دیپلماتیک بر سر این منطقه گاه به نفوذ یک کشور و زمانی به نفوذ کشور دیگر در این منطقه انجامید. اهمیت تحقیق از این جهت است که تعیین موقعیت قفقاز در ارتباط با دو کشور صفویه و عثمانی - که در پژوهش های جدید چندان بدان توجه نشده است - به پرسشهای مطرح شده

در خصوص موقعیت قفقاز در روابط ایران و عثمانی پاسخ می دهد.

۳-۱ هدف تحقیق:

هدف از این تحقیق مشخص کردن اهمیت این منطقه برای دو کشور ایران و عثمانی از دیدگاه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. به نظر می رسد رابطه ایران و عثمانی به طور جدی تحت تاثیر اهمیت منطقه قفقاز به دلایل متعدد است. در این پژوهش، هدف، تعیین جایگاه قفقاز در شکل دهی به نوع رابطه دو کشور است. رابطه ای که در برهه ای از زمان با اقدامات نظامی همراه نبود و دربرهه ای دیگر با دیپلماسی و فعالیت های سیاسی. به طور کلی اهداف تحقیق را می توان در موارد زیر خلاصه کرد:

۱- روشن کردن بخشی از تاریخ روابط خارجی ایران در سده شانزدهم میلادی/دهم هجری قمری؛

۲- کمک به دیپلماسی کشور برای شناخت ویژگی های سیاسی و فرهنگی منطقه قفقاز برای کاربردی کردن دیپلماسی ایران در قفقاز؛

۳- شناخت مرزهای فرهنگی کشور برای تقویت نفوذ فرهنگی و حفظ جایگاه ایران در منطقه؛

۴- یافتن ریشه های تاریخی بحران در قفقاز برای تبیین چگونگی جدا شدن این منطقه از ایران در سده های پسین.

۴-۱ پیشینه ی تحقیق: (مروری بر تحقیقات داخلی و خارجی)

با توجه به اهمیت منطقه قفقاز در دوره فرمانروایی صفویه و در مناسبات آنان با امپراطوری عثمانی، تا کنون پژوهش فراگیری در این زمینه نشده است. پژوهشگران داخلی و خارجی در حواشی این موضوع تالیفاتی داشته اند که عبارت است از:

- گوگچه، جمال. (۱۳۷۳) *قفقاز و سیاست امپراطوری عثمانی*، ترجمه وهاب ولی، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه. در این کتاب ابتدا به موقعیت جغرافیایی قفقاز سپس نگاهی کلی به تاریخ قفقاز و به طور مفصل به فعالیت دولت عثمانی در منطقه قفقاز پرداخته است.

- آفاناسیان، سرژ. (۱۳۷۰) *ارمنستان، آذربایجان و گرجستان*، ترجمه هوشنگ مهدوی، تهران: انتشارات معین. این کتاب به بررسی سه ناحیه ی آذربایجان، گرجستان

وارمنستان و سپس به موقعیت جغرافیایی قفقاز و به گذر اقوام مختلف در این سرزمین تاریخی پرداخته است.

- ورجاوند، پرویز. (۱۳۷۸) *ایران و قفقاز*، تهران: نشره قطره. این کتاب در مورد پیوند قدیمی سرزمین قفقاز با ایران از گذشته تا زمان قاجاریه و تهاجمات عثمانی به این مناطق سخن می گوید.

- مجموعه مقالات *کاوه بیات در ارتباط با موضوع قفقاز*: گوشه هایی از تحولات مناطق قفقاز و ارتباط این مناطق با همسایگان مرزی خود را در شرایط امروزی بیان می کند.

- *پایان نامه ای تحت عنوان تحولات گرجستان در عصر صفویه*: تامیلا جمود خازه. که به مسائل داخلی قفقاز در دوره حکومت صفویان توجه دارد و تبیینی از نقش قفقاز در روابط ایران و عثمانی ارائه نمی کند.

پژوهش های یاد شده به آن چه که در این رساله به آن توجه شده است و به عنوان مسئله مطرح گردیده نمی پردازند و به تعبیر دیگر تاکنون در ارتباط با این موضوع، پژوهش شایسته و فراگیری صورت نگرفته است.

۵-۱ روش تحقیق:

این تحقیق به شیوه توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه ای انجام می شود؛ به این صورت که پس از شناسایی منابع اصلی و پژوهش های جدید، از مطالب آنان در ارتباط با موضوع تحقیق فیش برداری می شود، سپس فیش های حاوی اطلاعات از لحاظ توالی و تقارن زمانی و نظم موضوعی منظم می شود. آن گاه درستی یا نادرستی آنان مورد بررسی قرار می گیرد و پس از ارزیابی و تجزیه و تحلیل، اطلاعات موثق کسب شده در باره موضوع مورد پژوهش، از اقدامات مهم پژوهشگر خواهد بود. سرانجام یافته ها به صورت علمی و غیر جانبدارانه به شیوه روشمندانانه به نگارش در خواهد آمد.

۶-۱ اهداف و پرسشهای تحقیق: (در صورت وجود)

- ۱- جغرافیای سیاسی و قومی قفقاز در دوره نخست صفوی چگونه بود؟
- ۲- اهمیت منطقه قفقاز برای دو کشور ایران عهد صفوی و عثمانی برخاسته از چه عواملی بود؟
- ۳- اهداف شاه اسماعیل اول و شاه طهماسب اول در حمله به منطقه قفقاز چه بود؟
- ۴- نبردهای شاه اسماعیل دوم و شاه سلطان محمد در منطقه قفقاز تحت تاثیر چه عواملی

صورت گرفت؟

۵- حملات عثمانی به منطقه قفقاز با چه اهدافی صورت می گرفت؟

۷-۱ فرضیه های تحقیق (در صورت وجود)

۱- قفقاز به دلیل پیوند دادن نقاط آسیایی به اروپا و اهمیت ژئوپولوتیکی و تنوع قومی و جغرافیایی در قیاس با سایر مناطق ویژگی های مهمی داشت که این منطقه را به کانون جنگ ایران و عثمانی تبدیل کرده بود. این منطقه گاهی تحت نفوذ مستقیم ایران اداره می شد و زمانی تحت سیطره عثمانی بود.

۲- دلایل سیاسی ، اقتصادی و گه گاه مذهبی در روابط دو کشور عثمانی و صفوی در موضوع قفقاز حائز اهمیت بود. مثلا تامین نیروی انسانی؛ تجارت؛ در اختیار داشتن تنگه ها و معابر مهم دریایی .

۳- شاه اسماعیل برای جبران شکست اجدادش (جنید و حیدر) گسترش اسلام و اندیشه کسب ثروت و توسعه طلبی ارضی به این منطقه حمله کرد . سیاست شاه طهماسب در توجه به این منطقه تامین نیروی انسانی مورد نیاز ، کسب تجربه سپاهیان و جهاد با کفار بود.

۴- نبردهای شاه اسماعیل دوم و شاه سلطان محمد بیشتر در جهت توسعه طلبی ارضی و نفوذ در این منطقه و گاه به دلایل سیاسی هم چون پناهندگی ها و شورش ها بود.

۵- حملات عثمانی ها به قفقاز به دلایلی چون توسعه اندیشه مذهبی؛ کاهش قدرت و نفوذ ایران، دستیابی به منافع اقتصادی و تجاری؛ و گسترش سرزمین صورت گرفت.

۸-۱ معرفی و نقد منابع

مآخذی که در این رساله مورد استفاده قرار گرفته به دو دسته تقسیم می شود، ۱-منابع تاریخی ۲- تحقیقات جدید.

۸-۱-۱ منابع تاریخی.

حبیب السیر:

نویسنده کتاب غیث الدین هماد الدین حسینی معروف به خواندمیر است. این کتاب از با ارزشترین منابع مربوط به اوایل تشکیل حکومت صفویه به شمار می رود که حوادث عالم را از

ابتدای خلقت تا سال ۹۳۰ ه.ق در بردارد. نویسنده با بیان جزییات مربوط به نبردهای میان ایران و عثمانی سعی بر روشن کردن علل این حوادث دارد. خواندمیر با توجه به مناطق مرزی در ایجاد این جنگ ها به منطقه قفقاز به ویژه گرجستان و آذربایجان نظر دارد. در پایان و در دنباله توضیح هر یک از جنگ ها مطالب خود را مزین به نظم و شعری متناسب با موضوع می کند. اگر چه اطلاعاتی که حبیب السیر ارائه می دهد کافی به نظر نمی رسد، با این حال آن چه او در کتابش آورده نسبت به آن چه کتاب های دیگر آورده اند مفصل تر است و غالباً منابع دیگر مطالبشان را از او گرفته اند.

جهان آرا:

اثر قاضی احمد بن محمد بن عبدالغفور در گذشته به سال ۹۷۵ ه.ق است. این کتاب از تواریخ عمومی است. نسخه سوم آن درباره تاریخ صفویه است. در این کتاب سال نگاری وقایع حکومت صفوی را تا سال ۹۷۲ ه.ق به اختصار به رشته تحریر درآمده است. نویسنده با شرح جنگ های شاه اسماعیل اول و شاه طهماسب با دولت عثمانی به نکات ظریف و مبهم زیادی پرداخته است. از جمله وی به عوامل تنش دو دولت در منطقه قفقاز پرداخته که کمتر مورد توجه نویسندگان دیگر قرار گرفته است.

تذکره شاه طهماسب

این اثر یادداشت هایی درباره وقایع حکومت شاه طهماسب اول است و به خود او نسبت داده می شود. این کتاب که دربرگیرنده حوادث و ماجرای ایام سلطنت دومین پادشاه صفوی است از سال ۹۳۰ - ۹۶۹ ه.ق که از چند جهت دارای اهمیت است: یکی آن که اثری مستند است به قلم پادشاه صفوی که خود شخصا به شرح حوادث تاریخی پرداخته و کوشیده تا در آن واقعه ای را نگاشته نگذارد. دیگر آن که چون این اثر به قلم شاه طهماسب می باشد در آشنایی با طرز فکر، خوی و خصلت او گویاترین اثر به جا مانده است. این تذکره حاوی نامه های شاه طهماسب به سلطان سلیمان و شرح رویدادهای مورد نزاع دو کشور در وقایع قفقاز به ویژه منطقه گرجستان است.

نقاوه الآثار فی ذکر الاخیار

تالیف محمد بن هدایت الله افوشته ای نطنزی در تاریخ صفویه است که از واپسین ایام زندگی شاه طهماسب اول تا یازدهمین سال پادشاهی شاه عباس اول را در برمی گیرد. نویسنده وقایعی را نگاشته که خود در جریان آن اتفاقات بوده است. در این کتاب از حوادث پس از مرگ طهماسب اول تا بروز اختلاف و هرج و مرج بین سران قزلباش در امر جانشینی او و کشته شدن حیدر میرزا و به تخت نشستن اسماعیل میرزا و اوضاع آشفته دوران پادشاهی محمد

خدابنده، جنگ های خانگی سرکردگان قزلباش و بروز نا امنی در کشور و حملات وسیع عثمانیان به ایران و مناطق شمالی از جمله قفقاز و تصرف این مناطق به دست آنان اطلاعات خوبی به ما می دهد.

سفرنامه ونیزیان در ایران

مجموعه ای از شش سفرنامه، از مهم ترین قسمت های این مجموعه در تاریخ صفویه سفرنامه دالساندرو است که نویسنده آن در سال های ۹۸۲-۹۷۰ ه.ق در ایران به سر برده است وی به منظور ترغیب شاه طهماسب به جنگ با عثمانی به ایران آمد. سفرنامه وی مطالب ارزنده ای از مناطق قفقاز به ما ارائه می کند. اطلاعاتی که نویسنده از شهر خوی و حملات عثمانی ها به این منطقه به ما می دهد پرسش های بسیاری را به ما پاسخ می دهد.

تکمله الاخبار

اثر عبدی بیک شیرازی که با نگرش جانبدارانه از مذهب تشیع و همراه با ستایش و تکریم سلاطین صفویه به نگارش درآمده است. در این اثر مهمترین موضوع، حوادث سیاسی دولت صفوی در سده دهم ه.ق است که دارای اطلاعات ارزشمندی است. نویسنده با پرداختن به روابط دو دولت ایران و عثمانی حول محور قفقاز، مطالب بسیار خوبی درباره جنگ های دو دولت ارائه می دهد. اساس کار نویسنده تکمله الاخبار، تاریخ جهان آراست به طوری که ما شاهد مطالب و توالی جمله ها و گاه الفاظ و تعبیرات مشابه در هر دو کتاب جهان آرا و تکمله الاخبار هستیم. دکتر نوایی معتقد است شاعر شیرازی مطالب کتاب قاضی غفاری را برداشته و در کتاب خود آورده است.

جواهر الاخبار

کتاب اثر منشی بوداق قزوینی از مورخان دربار شاه اسماعیل دوم است که به صورت تاریخ عمومی است و حوادث و وقایع جهان را از آغاز تا سال ۹۸۴ ه.ق بیان می کند. جواهر الاخبار به شاه اسماعیل دوم پیشکش شده است. بخش آخر این کتاب به تاریخ صفویان اختصاص دارد، به ویژه در مورد وقایع مربوط به دوران حکومت شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد اطلاعات با ارزشی را ارائه می دهد از جمله درباره جنگ های آنان با عثمانی ها اشارات سودمندی دارد.

منشآت السلاطین

این اثر تالیف فریدون بیگ است. او مهرداد سلطان مراد، پسر سلطان سلیم دوم بود. این اثر در سال ۹۸۲ ه.ق تالیف شده است و شامل ۱۸۸۰ سند تاریخی است که مجموعه ای از نامه های دولتی را در بر می گیرد. این کتاب حاوی نامه های تبادل شده میان شاهان صفوی و عثمانی

است. برای کسب اطلاعات جغرافیایی و راه شناسی از حوادث ایام جنگ دو دولت در این زمان به قلم یک نویسنده عثمانی دارای ارزش فراوان است.

احسن التواریخ

این کتاب نوشته حسن روملو است و از مهم ترین منابع تاریخ ایران به ویژه در دوره صفویه است. حوادث سال های مختلف را بر اساس وقایع، ابتدا وقایع سال های ۸۰۸-۹۸۳.ق سپس حوادث سال های ۹۰۰-۹۸۵.ق را بازگو می کند. اگر چه بسیار محتمل است که وی بسیاری از مطالب خود را از کتاب حبیب السیر اقتباس کرده باشد ما را بی نیاز از خواندن کتاب او نمی کند. نویسنده کتاب نه تنها خود شاهد جنگ ها و وقایع بوده بلکه به مناسبت سمت نظامی در جنگ های متعدد دوران شاه طهماسب شرکت داشته است. او مفصل رین توضیحات را درباره منطقه قفقاز و درگیری دو دولت صفوی و عثمانی دارد. تکیه او بر منطقه گرجستان به عنوان مهم ترین منطقه مورد کشمکش در روابط سیاسی میان دو دولت است.

تاریخ الفی

اثر قاضی احمد تتوی و آصف خان قزوینی است. کتاب تاریخ عمومی است که برای کشورهای اسلامی به ویژه قسمت های مربوط به شرق جهان اسلام با تفصیل بیشتری تدوین شده است. وقایع کتاب بعد از وفات پیامبر است تا سال ۱۰۰۰.ق. کتاب در سال ۹۹۳.ق به فرمان اکبر شاه گورکانی تالیف شده است. در بخش های مربوط به روابط نظامی و سیاسی ایران و همسایگان مرزی خود نویسنده با ذکر مختصری از اهمیت منطقه قفقاز در روابط دو دولت صفوی و عثمانی به جنگ های دو دولت اشارات مختصری دارد.

خلاصه التواریخ

اثر قاضی احمد قمی مورخ قرن دهم ه.ق، کتابی است در تاریخ صفویان که از روزگار شیخ صفی تا نخستین سال های سلطنت شاه عباس اول را در بر می گیرد. این کتاب در حقیقت یک واقعه نگاری است و حوادث سیصد سال تاریخ ایران از سده ۸ تا ۱۱ هجری را بیان می کند. حوادثی که منجر به تاسیس دولت صفوی و استقرار آن به عنوان یک قدرت سیاسی و نظامی متمرکز بر اساس مذهب شیعه اثنی عشری گردید. این کتاب حاوی اطلاعات باارزش و جامعی درباره رابطه دو دولت صفوی و عثمانی است. همچنین اطلاعات زیادی از لشکرکشی ها و حملات این دو دولت به مناطق قفقاز (گرجستان، آذربایجان، ارمنستان و...) دارد. چندان گزافه نخواهد بود اگر گفته شود بیشترین حجم کتاب به منازعات مرزی در این منطقه پرداخته و نویسنده با صبر و حوصله و دقت فراوان تمام جزئیات این جنگ ها را بیان نموده است.